
POLITIKA PROŠLOSTI

DRINKA GOJKOVIĆ

REZISTENTNI SRBI

Kad je u februaru počelo suđenje Slobodanu Miloševiću u Hagu pojavile su se, u Srbiji i van nje, spekulacije o tome može li proces nekadašnjem predsedniku Srbije i Jugoslavije da približi “Srbe” suočavanju s njihovom najnovijom prošlošću i zloделиma činjenim sa srpske strane tokom ratova 1991-99. Domaći mediji uglavnom su se bespomoćno pitali “zašto kod nas suočavanje sa istinom ide toliko sporo”, dok su strani ponavljali staru tvrdnju da “Srbi” i sada, kao i do sada, tu istinu odbijaju da vide i prihvate. Pitanjem se pozabavio i britanski istoričar Timoti Garton Eš. U članku objavljenom početkom marta u londonskom *Gardijanu* i on kaže da su Srbi otporni na istinu, ali se ne zadržava na toj prostoju tvrdnji, nego nudi ključ za rešenje situacije.

Eš je nedavno boravio u Beogradu. Svi ljudi koje je sreo pratili su TV prenos haškog suđenja. Njegov poznanik Dule, nekada Miloševićev pristalica a potom petooktobarski konvertit, rekao mu je: “Odlično se bori, i ja mu se divim.” Kroz Duleta, piše Eš, govori većina građana Srbije. Potvrdu za to on nalazi u rezultatima istraživanja javnog mnjenja prema kojima dve trećine Srba smatra Hag politički pristrasnim, dok polovina ne ume da navede nijedan ratni zločin koji su počinili Srbi. Proces Miloševiću, poziva se Eš na “prosvećene Srbe”, fatalno pojačava srpsku sklonost ka poricanju vlastite krivice i konstantnom uživljavanju u ulogu žrtve. Njegov članak nosi naslov “Nacija koja poriče”.¹

Eš poznaje istoriju Nemačke i misli da Srbi danas poriču zlodela svoje prošlosti kao što su to posle Drugog svetskog rata činili Nemci. Ni Nirenberški sud nije uspeo da osvesti Nemce, pa ni Ha-

¹ Timothy Garton Ash, “A nation in denial”, *The Guardian*, Thursday, March 7, 2002.

ški neće osvestiti Srbe: “Neki kažu da će, na duže staze, dokazi podneti na sudu procuriti u nacionalnu svest. Neke činjenice će, bar, biti teže poricati. Istina je da današnji studenti uče o nacističkim zločinima iz zapisnika Nirnberškog suda. Ali je takođe istina da je Nirnberški sud izazvao u posleratnoj Nemačkoj istu onakvu odbrambenu reakciju kakvu danas vidimo u Srbiji. ‘Pobednička pravda’ nije najbolji način da se poražena zemlja suoči sa svojom istorijskom odgovornošću.”

Eš zbog toga nikako ne dovodi u pitanje načelnu vrednost Miloševićevog procesa, u kojem se, veruje on, utvrđuju “međunarodni standardi pomoću kojih će ubuduće svaki ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti uvek i svuda biti progonjen”. On jedino – *all things considered* – predlaže, za Srbe, drugačije rešenje. Tokom svoje posete Beogradu razgovarao je s predsednikom Koštunicom. Ovaj mu je, govoreći, između ostalog, o jugoslovenskoj komisiji za istinu, rekao² da “nama” – Srbima, ili Srbiji – nije potrebno javno pozorište sa dramatičnim susretima žrtava i dželata, kakvo je priredila južnoafrička komisija. Jer, citira Eš Košunicu: “Mi ne želimo sapunsku operu.”

No, baš je *soap opera*, veruje Eš, pravo rešenje za Srbe. Psihološku barijeru kojom se održava *denial*, poricanje, naročito jaku kod onoga ko samog sebe vidi kao žrtvu, može da slomi jedino “emocionalno javno pozorište”, sapunska opera o žrtvama i dželatima. Tek je američka televizijska sapunska opera, prikazana u Nemačkoj 1970. godine, kroz personalizaciju i dramtizaciju predočila običnim Nemcima sav užas holokousta. “Srbi danas imaju na televiziji jednu istorijsku sapunsku operu: Sloba & Karla šou, iz Haga. Ali, hitno im je potrebna još jedna, domaće proizvodnje. Tek tada će ljudi... početi da se suočavaju s činjenicama i da pamte.”

46

OPŠTA MESTA I MEĐU NJIMA PONEKO POSEBNO

Pre Miloševićevog, haška suđenja mogla su se u Srbiji videti samo selektivno, u jednosatnoj emisiji “Hronika Haškog tribunala” agencije *Sense*, emitovanoj jednom nedeljno, blizu ponoći, na Studiju B i repriziranoj na TV B92. Miloševićevo suđenje prvo je integralno preuzeto i gledanost stanica koje su ga prenosile (RTS 2, B92, YU-info, BK) odmah je primetno skočila. Ali, umesto da s moralnom indignacijom i neupitnom osudom prate evidenciju o Miloševićevoj krivici, gledaoci su, zaista, brzo počeli da uživaju u njegovim nastupima u haškoj sudnici. Nešto nalik novoj fascinaciji počelo je da uzima maha. Tu i tamo javljale su se spekulacije da bi “Sloba” možda mogao i “da nam bude vraćen iz Haga”, ali i nešto re-

2 U standardno nadahnutom maniru.

alističnija bojazan da sada opozicioni SPS može bitno da popravi svoj status zahvaljujući haškim priredbama svog još uvek aktuelnog predsednika. Usred tih nagađanja, drugi kanal državne televizije, RTS2, odlučio je da odustane od direktnog prenosa, a za njim su rezignirale i ostale tv-stanice, osim jedne, TV B92, i inače glavnog domaćeg nosioca programa “Istina, odgovornost...”.

Koliko god da su reakcije TV auditorijuma dale novu hranu tvrdnji da su Srbi nepopravljivo otporni na “istinu i odgovornost”, na to se može gledati i nešto drugačije. Domaće gledaoce Milošević je pridobio svojom ali i zaslugom haškog tužilaštva. Publika u Srbiji je, naime, u velikoj meri odavno ubeđena da je Milošević osuđen čim je optužen. Još pre nego što je suđenje počelo, pre nego što je Milošević uopšte stigao u Hag, čak i pre nego što je pao sa vlasti, i Karla del Ponte, i njena prethodnica Luiz Arbur više su nego jednom izjavile da protiv Miloševića imaju dovoljno dokaza da izdejtstvuju doživotnu kaznu. Pred sam početak suđenja, Del Ponte je saopštila da “Milošević može biti siguran da postoje nepobitni dokazi njegove odgovornosti za genocid”.³ Početni taktovi suđenja nisu, međutim, učvrstili te tvrdnje. Iz Haga su curile vesti da se panično traga za “insajderskim” svedocima Miloševićeve direktne povezanosti sa zločinom. Ubedljive dokaze te veze nije pružila ni optužnica, previše okrenuta uopštenom argumentu “velike Srbije” i Miloševićeve borbe za moć,⁴ a ni prva svedočenja kosovskih Albanaca, čiju je potresnost i uverljivost narušavao njihov apologetski odnos prema akcijama NATO-a i OVK-a. Sa svoje strane, Milošević je prvobitnu poziciju rezignirane, mada bahate skrhanosti, dosta očigledne u prvim pojavljivanjima pred sudskim većem, ponovo pretvorio u nešto što liči na poziciju moći. Poznatom arogancijom, ali i očiglednom pravnom veštinom, piratski je, u unakrsnom ispitivanju svedoka, prisvojio ulogu tužioca (= prividno istupio iz uloge optuženika), i tako, bar privremeno, probudio slavodobitna osećanja televizijskih gledalaca u Srbiji. Uspevao je, mimo očekivanja, da uspešno parira ‘našim neprijateljima’ oličenim u ‘antisrpskom Haškom tribunalu’, pa je tako, mada svrgnut ‘našom’ voljom, i ‘nama’ – duboko isfrustriranim zlim glasom koji nas je u svetu doneдавно pratio i nepriznatim porazom u četiri sukcesivna rata – vraćao iluziju dav-

47

³ *Danas*, 12. februar 2002, prema navodima italijanske *Republike*.

⁴ Pojedini autori našli su u njoj čak i povod za golo izrugivanje na račun glavnog tužioca: “Milošević je 1999. optužen da je Hitler današnjice, a 2002, posle gotovo tri godine građenja slučaja i sakupljanja dokaza, Karla ga optužuje da je prosečan, pompezan, plitak, da je hteo moć i da nema ideala”, Lev Navrozov, *Newsmax*, Monday, March 18, 2002, <http://www.newsmax.com/archives/articles/2002/3/18/12052.shtml>.

no izgubljenog samopouzdanja. Jedva da se može zamisliti bolji način da se ubije volja za suočavanje s istinom.⁵

Činjenica je, međutim, da je početak procesa Miloševiću iznenadio i predstavnike zapadnih medija. Milošević nije ostavio utisak samo na TV gledaoce u Srbiji. U prvim nedeljama suđenja, zapadni izveštači bez zazora su pisali: "... Milošević blista kao advokat...";⁶ "... za vreme prošlonedeljnog procesa Slobodanu Miloševiću, bilo je trenutaka kad ste mogli da vidite paniku na licu Karle del Ponte... njegov peri-mejsonovski nastup bio je briljantan: uverljiv, snažan, sarkastičan, upućen";⁷ "... svaka pomisao da bi Milošević bio ozbiljno unazađen odbijanjem da prihvati savetnika u procesu za ratne zločine pred sudom koji je proglašio nelegalnim iščezla je na samom početku predstave koja je svedoka izbacila iz ravnoteže, a tužioca često hvatala nespremnog..."⁸ – i tako dalje, u istom ili sličnom tonu.

Važnije, međutim, od ovih, na kraju krajeva ipak situacionih pohvala Miloševiću, svakako su primedbe suštinskijeg karaktera. Kad je počelo suđenje, zapadni izveštači izneli su dva ključna prigovora na rad haškog tužilaštva: podizanje

5 Miloševiću je, uz svekolike simpatije, i među domaćim gledaocima snažno zamerano što ne pokazuje nikakvo saosećanje prema tragičnim istorijama koje su iznosili svedoci. Ako je istinita priča koju sam sredinom marta čula u Prištini (iz druge ruke, ali mi je rečeno da je savršeno autentična), oni koji veruju u Miloševićevu bezosećajnost mogli bi da budu samo srećni što zaštićeni svedoci ostaju trajno skriveni od očiju javnosti. Pred Sudom se, naime, pojavila i zaštićena svedokinja Albanka. Svedočenje, koje nije prenosila nijedna televizija, odnosilo se na užasna silovanja. Kad ga je čuo, Milošević se – prema onome što mi je rečeno – obratio svedokinji rečima da sam ima ženu i ćerku, da shvata kroz kakav je užas ona prošla, da mu je strahovito žao zbog svega što je pretrpela i da odustaje od bilo kakvog unakrsnog ispitivanja.

6 Analysis: Milosevic shines as lawyer, by Jon Silverman, BBC legal correspondent, Tuesday, 19 February, 2002,

http://news.bbc.co.uk/hi/english/world/europe/newsid_1830000/1830203.stm

7 "Milosevic turns 'Perry Mason' in court": "There were moments during the past week at the trial of Slobodan Milosevic when you could see the panic ripple across the face of Carla del Ponte...", "... his Perry Mason act was brilliant: cogent, forceful, sarcastic, well-informed", by BBC's Angus Roxburgh Europe Correspondent, Friday, 22 February, 2002,

http://news.bbc.co.uk/hi/english/world/europe/newsid_1836000/1836860.stm

8 Milosevic proves able, agile in court, by Olivia Ward, *The Toronto Star*, European Bureau, Wednesday, February 20, 2002.

optužnice u vreme vojne intervencije NATO alijanse u Srbiji i svojevremena uloga Zapada u podržavanju Miloševićeve moći. Čim je proces počeo, komentator britanskog *Gardijana* Hugo Jang jasno je napisao da bi “stari monstrum” po svojoj prilici izbegao suđenje za zločine u Bosni i Hrvatskoj samo da nije napravio “fatalnu grešku” i navalio na Kosovo. Ali još više od toga, on naglašava da je Milošević dobrim delom produkt zapadne politike, koja ga je smatrala vrednim zaštite jer je u njemu videla nekoga s kim može da “napravi posao”. U vreme nirnberškog suđenja, za razliku od haškog, kaže Jang s gorčinom, “zlo i dobro bili su na različitim stranama”, a međunarodno pravo shvatano je kao pravda, a ne kao pobednička pravda.⁹ Komentator kanadskog *Toronto Star*, Ričard Gvin, piše da “Milosevic has a point”, ističući da je nekadašnji jugoslovenski predsednik optužen kao ratni zločinac u trenutku kad je trebalo podržati propagandu u prilog ratu Alijanse na Kosovu, a ne u vreme rata u Bosni, kad je Alijansi bio potreban kao potpisnik Dejtonskog sporazuma. To, naravno, kaže Gvin, ne čini Miloševića manje krivim, ali ni hašku pravdu manje pobedničkom.¹⁰ A britanski *Ekonomist* posredno komentariše optužnicu protiv Miloševića podsećajući – krajem marta – na Valtera Roklera, sudiju Nirnberškog suda, koji je NATO-ov napad na Jugoslaviju nazvao “najbezobraznijom međunarodnom agresijom od vremena kad su nacisti napali Poljsku kako bi predupredili zločine Poljaka nad Nemcima”.¹¹ Na sve to, takoreći tek što je suđenje Miloševiću počelo, dolazi i poruka američke administracije, da rad Suda treba polako privoditi kraju.¹²

U Miloševićevom, više nego u ijednom drugom slučaju, Hag se pokazuje kao ne baš idealna institucija pravde i srpska publika, mada najvećim delom sigurno ne čita stranu štampu, to oseća i time podupire predrasude koje je prema

9 Hugo Young, It's sick to ignore our part in the making of Milosevic, A shadow of moral ambiguity looms over the Hague, *The Guardian*, Thursday, February 14, 2002.

10 *The Toronto Star*, Wednesday, March 6, 2002 OPINION, Unrepentant Milosevic has a point, by Richard Gwyn.

11 *The Economist*, Thursday, March 21, 2002. Rokler je, takođe, o pedesetogodišnjici Nirnberškog tribunala rekao da je njegova simbolička vrednost nesumnjiva, ali da on nije bio kadar da doprinese obustavljanju ratova i divljanja.

12 Ben Barber, *The Washington Times*, U.S. wants U.N. tribunals closed, 3/1/2002: “Bušova administracija pozvala je juče UN-ove sudove za ratne zločine za Ruandu i nekadašnju Jugoslaviju da prestanu da traće vreme i novac i završe rad u narednih šest godina”.

njemu stvorila odavno i kojih se danas vrlo teško oslobađa. Ešova poletna vizija Haga kao kamena temeljca svetske pravde, koja ubuduće neće zaobići nijednog zločinca u liku šefa države, deluje i na srpsku publiku pre kao ideološka projekcija nego kao mogućna realnost. Srbi, većinski, nemaju poverenja u Hag i Miloševićovo suđenje do sada ih nije podstaklo da ga steknu. Prvi meseci suđenja nisu uspeli da u njima izazovu onu strašnu jezu kojom je nabijen problem o kojem se tamo raspravlja. Kad se konačno, u kontinuiranom TV prenosu, konkretizovao pred srpskim auditorijumom, Hag se – čak i Eš to eksplicitno priznaje – pojavio u obliku “Sloba & Carla show”. Ešu samom to naročito ne smeta, i malo se ko do sada uopšte pozabavio time, ali činjenica je da je taj masmedijski format Suda uspeo da baci u senku megakatastrofu o kojoj je u Hagu, u stvari, reč.

ALKIBIJAD U SREBRENICI

Pred septembarske izbore 2000. na web-sajtu Radija B92 otvoren je diskusioni Forum. Učesnici, iz zemlje i iz dijaspore, raspravljali su najpre o izgledima za promenu vlasti u Srbiji, a kad je stara vlast najzad pala i nova se našla pred realizacijom predizbornih obećanja, rasprava se preusmerila na pitanje može li Srbija da se transformiše i kako bi ta transformacija trebalo da izgleda. Problem ratnih zločina, srpske krivice, izvinjenja i katarze spadao je među najčešće pominjane, pa su, u januaru 2001, učesnici otvorili diskusioni “topic” koji se direktno odnosio na zločin u Srebrenici. Učesnik pod forumskim nadimkom “Condor”, Beograđanin u kanadskom egzilu, deklarisan kosmopolita i pristalica globalizacije, napisao je: “Za Srbiju, jedini put u svet vodi preko Srebrenice”. Beogradski Beograđanin, “Alkibijad”, koji je zbog svoje srpsko-nacionalne osetljivosti tokom prethodnih diskusija proglašen nacionalistom, odgovorio je: “Ne slažem se da je za Srbe (a ne Srbiju) jedini put u svet preko Srebrenice. *Preko Srebrenice Srbi mogu i moraju da dođu k sebi*” (kurziv – D.G.). Zašto je to tako, “Alkibijad” je objasnio u replici “Marku”, bosanskom izbeglici u Kanadi, koji je – nota bene: jedini – tvrdio da su “... broj [srebreničkih] žrtava i razlozi njihove pogibije deo medijske propagande protiv srpskog naroda i njihovih tadašnjih vođa!”. Replicirajući Marku, Alkibijad je napisao jedan od najzanimljivijih i najvažnijih “postova” u čitavoj forumskoj diskusiji:

Autor: Alkibijad (---.79.eunet.yu)

Datum: 01-08-2001 03:24

(...)

Marko, voleo bih da je tacno sve sto si napisao. (...) I

znam da ima onih kojima je Srbin kriv sto je ziv. Nekima stalno, a nekima po potrebi...

Nisam ja uopste o njima govorio.

I nisam pokazivao prstom na Karadzica i Mladica. Ja bih **voleo** da su oni u tom delu potpuno nevini. I sumnjam da bi se pred Haskim tribunalom njima sudilo nepristrasno - oni sada su de Krajisniku, coveku koji je predsedavao Skupstini Republike Srpske, da bi osudili pravo srpskog naroda da sam odlucuje o svojoj sudbini.

Ne mucu mene nista od toga, moj Marko. Mene mucu oni koji su se predali, pa ih posle nigde nema. Mene mucu onaj cetnaestogodisnji decak cija je majka prosle godine u Hagu svedocila na sudjenju generalu Krsticu. Ona, sto je na preliminarnom sudjenju povodom ispitivanja optuznice bila oznacena kao jedan od dokaza. Stvarno ne znam da li dokaz A,B,C, ili kako se vec obelezavaju dokazi pred Tribunalom. Ona, sto sve lepo prica na jeziku koji ja sasvim lepo razumem, a razume ga i general Krstic. To je jezik kojim govorimo i ja, i general Krstic, a i ta zena. A onda, sve ono sto ona kaze prevedu nekim ispijenim facama, sa perikama na glavama, koje sede za neakvim stolovima, obuceni u crne toge, pa onda ispijene face pitaju nesto generala Krstica, pa to onda prevodi prevodilac, pa general Krstic nesto odgovara ili ne odgovara, pa to opet prevode...

Ona, sto je kazala da je u njenu kucu u Srebrenici usao srpski vojnik, da je proverio ko je sve u kuci i da je, posle kraceg oklevanja, poveo sa sobom njenog cetnaestogodisnjeg sina. To je valjda jedino sto je bilo relevantno za zapisnik.

Tuzilac - nema pitanja. Odbrana - nema pitanja.

Pa su joj onda oni sa perikama na glavama zahvalili i rekli da moze da ide.

Ali zena hoce jos nesto, prica nesto, ne da se cuvarima, nece da ide sa mesta za svedoke. Prevodilac nesto prevodi, ovi sa perikama skidaju naocare... sta je sad, imaju oni njenu izjavu, uneta je u zapisnik... sta prica ta zena, na jeziku koji oni ne razumeju?

I dok prevodilac uspeva da prevede perikama i togama da zena od njih, od toga i perika, trazi da pita nesto generala Krstica, ona, pre nego sto su joj perike i toge to dozvolile, pita generala.

Njoj i Krsticu ne treba prevodilac – razumeju se njih dvoje i bez prevodioca. Isti jezik je maternji i njoj i Krsticu.

Ona ne pita za ratnu odstetu... ni za obnovu... ona ne pita za hamburgere i podzemne garaze... * nju uopste ne doticu paktovi za obnovu Jugoistocne Evrope (cujes, Jugoistocna Evropa)... nju ne zanima razlika izmedju politicke principijelnosti i politicke krutosti... bas je briga za integracije... ma nema veze za bosansku zastavu...

Cetiri godine nakon sto je njenog sina neko odveo iz kuce, ona pita generala Krstica:

Gospodine Krsticu... gospodine generale... recite mi, ako slucajno znate... gde bi mogao da bude moj sin? Da li bi on... mogao... da bude negde... ziv?

A general Krstic cuti...

(...)

Mesec jeca, zvezde placu a sunce krvari... A ja se raspadam u milion komadica...

(...)

Voleo bih da bar nisam video na TV Ratka Mladica kako miluje po glavi ono dete i govori zenama iza njega kako ce sve biti u redu...

(...)

Majka iz Srebrenice mi nije trazila izvinjenje. Ni meni ni bilo kome. A sto bih se ja izvinjavao kad nisam bio na Srebrenici? Sto bih se ja izvinjavao kad ja licno nikoga nisam proterao, silovao, ubio, kucu mu spalio, groblje preorao, bogomolju srusio...?

Ne znam, ali ne da bih se izvinjavao, nego ne znam sta ne bih uradio kada bih mogao da tog malog nekako vratim... Ali ne mogu. Ne mogu nista. Nemocan sam.

(...)

I sta ce onda njoj moje, ili bilo cije, izvinjenje?

Vise bih voleo da mi se nebo srucilo na glavu nego sto sam cuo pricu o tom malom i njegovoj majci.

U Alkibijadovom forumskom “postu” – koji je, dakako, potresao njegove internet-ske sagovornike – srpsko suočavanje otkriva se na način koji zastupnici tvrdnje o srpskom poricanju, domaći i strani, najčešće nisu kadri da primete. Alkibijad spa-

* Referenca na razgovor o globalizaciji u okviru iste forumske diskusije.

da u one koje obično s prezirom nazivamo ‘srpskim patriotama’. On sam to ne bi poricao (mada bi na prezir svakako odgovorio prezirom). Otvoreno je napisao kako veruje da “... ima onih kojima je Srbin kriv što je živ” i izrazio svoju, naizgled neupitnu identifikaciju sa vođama bosanskih Srba. On veruje da se u Hagu sudi “pravu srpskog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini” i haške sudije vidi kao groteskne likove, “ispijene face”, “toge i perike”. Taj opšti fon temeljno se, međutim, relativizuje glavnom pričom, naznačenom jednostavnim iskazom “oni koji su se predali, pa ih više nema”. Alkibijad ne govori ko su “oni”, jer podrazumeva da se zna da su to srebrenički Muslimani i da objašnjenje nije potrebno, ali naglašava da je upravo njihov nestanak ono što ga “muči”. Tu svoju muku on dalje konkretizuje kroz priču o “četrnaestogodišnjem dečaku čija je majka prošle godine u Hagu svedočila na suđenju generalu Krstiću”. Još pre nego što navede razlog zbog kojeg je ta majka svedočila, Alkibijad uvodi temu jezika. Haški optuženik za srebrenički zločin, general Krstić, haška svedokinja zločina, majka nestalog dečaka, i sam Alkibijad, srpski posmatrač haške drame, govore, za razliku od haških sudija, istim jezikom: “To je jezik kojim govorimo i ja, i general Krstić, a i ta žena.” Jezik je tu neka vrsta integracione metafore: i rat, i strahota zločina o kojem je reč odigrali su se u prostoru zajedničkog jezika, dakle u prostoru inicijalne bliskosti i prvobitnog mogućnog razumevanja, i to bezmerno uvećava njihovu strahotnost. Taj zajednički jezik povezuje, takođe, njih troje, kao tri lika nove drame, koja proizlazi iz drame u haškoj sudnici, u zaseban značenjski krug. Od tog trenutka Haški sud više nije presudno važan, prestaje da funkcioniše kao mesto radnje i pretvara se tek u prenosnika priče o pravoj radnji. Prava radnja predstavljena je krajnje svedeno, opis je minimalistički: vojnik ulazi u kuću, traži, ne nalazi, ali odvodi – koga? neprijatelja? – dečaka od četrnaest godina. “Srpski vojnik” je tu i zbirno i lično određenje: on je, svakako, konkretan iako anonimniji pojedinac; ali i neko ko u tom trenutku, neizbežno, oličava vojsku kojoj pripada i sve njene zapovednike, Karadžiće, Mladiće i Krajišnike. Odvođenje dečaka iz kuće je tematsko središte teksta. Ono vodi ka značenjskom središtu, čiji je nosilac opet zajednički jezik. Svedokinja je dala svoj iskaz, ali “hoće još nešto”. Dok prevodilac pokušava da posreduje između nje i haških sudija, ona se – “na jeziku koji oni ne razumeju” obraća onome koji je odgovoran za odvođenje njenog sina, generalu Krstiću. Na jeziku, još jednom, koji je “*maternji i njoj i Krstiću*” (kurziv: DG), ona, kako prikazuje Alkibijad, postavlja srpskom komandantu u Srebrenici, tonom u kojem – čak – nema optužbe, potpuno lično i jedino važno pitanje: da li, možda, svemu uprkos, postoji mogućnost da je njenom četrnaestogodišnjem sinu život ipak bio pošteđen. Na to pitanje svi, i haški učesnici i haški posmatrači, već imaju odgovor. Ima ga –

iako ne može da ne postavi pitanje – i majka odvedenog dečaka. Ima ga, dakako, i srpski komandant u Srebrenici, general Krstić, neposredno podređen glavnokomandujućem vojske bosanskih Srba generalu Mladiću. Taj svima poznati odgovor Krstić se ne usuđuje da izgovori, i zato ćuti. Njegovo ćutanje je temeljno priznanje krivice. “Voleo bih da bar nisam video na TV Ratka Mladića kako miluje po glavi ono dete i govori ženama iza njega kako će sve biti u redu...”, izriče svoju optužbu Alkibijad. Iz nje, implicitno, nije izuzet nijedan od vođa kojima je on poverio ‘pravo srpskog naroda da odlučuje o svojoj sudbini’. Alkibijad ne priznaje ‘kolektivnu krivicu’ i ne veruje u smisao ‘izvinjenja’. Međutim, visoka afektivnost njegovih reči – reči, pri tom, koje jasno imenuju zločine rata: “A što bih se ja izvinjavao kad nisam bio na Srebrenici? Što bih se ja izvinjavao kad ja lično nikoga nisam proterao, silovao, ubio, kuću mu spalio, groblje preorao, bogomolju srušio...?” – gotovo da sugerise da ih izgovara neko ko se, na dubljem, elementarno ljudskom nivou, i sam oseća krivim. Tim rečima Alkibijad, takođe, povlači snažnu razdvojnu liniju između sebe i njih, do kraja je zaoštravajući kontrastnim “ne znam šta ne bih uradio da onog malog nekako vratim”.

PRIVATNO I JAVNO: AKTUELNA SRPSKA APORIJA

Sa srpskim poricanjem i srpskom otpornošću na istinu ne stoji, dakle, sve tako prosto. Jedno je sigurno: Ešovu ideju o sapunskoj operi kao o idealnom ključu za srpsko suočavanje s istinom – njenu implicitno uvredljivu, iskustveno neodrživu, paternalističku pretpostavku da se neki (narodi i pojedinci) mogu sa vlastitim zločinom i tragedijom nanetom drugima suočiti samo kroz priprostu, višestruko posredovanu identifikaciju na najnižoj emocionalnoj ravni – “Alkibijadov” tekst diskvalifikuje i moralno i intelektualno.¹³

Kad je o suđenju Miloševiću reč, ne mislim, nažalost, da ćemo, u njegovom toku imati prilike da vidimo drame kakva je ona između generala Krstića i

54

¹³ Ešova soap-opera-varijanta izazvala bi, takođe, apsolutni odijum svih ozbiljnih nemačkih istraživača. Za drugu priliku ostavljam prezentaciju komplikovanog razvoja bogatog nemačkog “rada na prošlosti” i navodim samo nešto što se direktno odnosi na ključ koji nudi T.G. Eš. “U bioskopskoj predstavi o ‘holokoustu’”, piše u knjizi *Granice prosvetiteljstva* sociolog Detlev Claussen, “realni svet se izvrcē: ono što se može objasniti – naime, kako su nacionalsocijalisti došli na vlast, kako i zašto je nacional-socijalistička Nemačka nastojala da uništi svoje neprijatelje iznutra, a spolja napala svoje susede, i kakvu je ulogu u tome igrao antisemitizam – u bioskopu se pretpostavlja kao potpuno nerazumljiva, postvarena činjeni-

majke ubijenog muslimanskog dečaka. Milošević je bio na bezbednoj udaljenosti od svih naših *killing fields* i sigurno nije potpisivao naloge za eksterminaciju onih, nama nekada bratskih, a zatim odjednom dušmanskim naroda i narodnosti. Čak je tu i tamo, iz kojih god razloga, pravio poneki gest da utera u red svoje štićenike i saradnike među bosanskim (i, pre toga, hrvatskim) Srbima. Zanimljivo je, svakako, pitanje kako će Hag uspeti da dokaže njegovu krivicu, ali, na drugoj strani, to u stvari i nije toliko važno. Milošević je kriv, čak i kada bi – u gornjem smislu – bio potpuno nevin. Samo što se, za nas, problem tu ni u kom slučaju ne zatvara.

Mada su interpretacije naših ratova neizbežno različite, i ostaće takve, priča o “malom i njegovoj majci” mora da otvori svako srce. Presudno je važno da ona bude i ispričana, u mnogostrukosti svih oblika u kojima postoji. Ali, njena individualna recepcija, čak i pod pretpostavkom da postane masovna, ne može biti dovoljna. Politika prošlosti nije ni individualan čin ni individualan posao. Neko mora javno da reprezentuje – verifikuje, predstavlja i zastupa – saznanje i osećanje koje se razvija kroz suočavanje sa zločinom i tragedijom.

55 Taj ‘neko’ nije ni svako, ni bilo ko. Reprezentanti su, oduvek i zauvek, politička vlast (pogotovu ako je slobodno izabrana, ali čak i kad to nije) i društvene elite. One su privilegovani tvorci javnog mnjenja, štaviše – mreže vrednosti, koja u jednom periodu određuje ponašanje i funkcionisanje društva. Graniči se s trivijalnošću reći da je naša postoktobarska vlast, i republička, i savezna (sa tek nekoliko svetlih izuzetaka), tokom godine i po dana otkako upravlja zemljom, smatrala pitanje ratova i onoga što se u njima, sa srpske strane, radilo, temom koja je u svakom pogledu *non grata*. Da je ratova bilo i da je Srbija u njima učestvovala jedino je što više nije sporno. Ostalo je ćutanje, i to ćutanje koje prihvata i podržava većina pripadnika društvenih elitâ. Među njima, nikakva domaća politika prošlosti ne postoji i ne vidi se odakle bi mogla da se razvije.

Sasvim ukratko: niko od pripadnika pomenutih elita nije do sada ni pomislio da se zamisli nad pogubnim nacionalističkim diskursom, koji je uspeo –

ca, dok se ono što se događalo u univerzumu koncentracionih logora i logora uništenja, i što dovodi u pitanje svaki smisao ljudskog zajedničkog života, što uništava svako poverenje u istoriju i društvo, filtrira prema shemi industrije zabave. Ono što ne može da se podnese, to ni ne postoji, a ono što se prikazuje, to čini nepodnošljivost podnošljivom, nesamerljivost samerljivom, na taj način što se oblikuje tako da bude slično predstavnom svetu mitova ispričanih u masovnim medijima....” (Detlev Claussen, *Grenzen der Aufklärung. Die gesellschaftliche Genese des modernen Antisemitismus*, Frankfurt/Main 1994, str. 16).

i uspeva i dalje – da naše ratove nama samima predstavi kao neminovne i neopodno; niti je iko progovorio o zločinima koje su u tim ratovima počinili Srbi. Ništa iz tog bogatog arsenala nije javno osuđeno i zanavek diskvalifikovano. Umesto suvisle politike najnovije prošlosti, kao važeća vrednost instalira se idejni galimatijas nekakvog tradicionalizma, u kojem slobodno nalaze mesta i anti-vrednosti najretrogradnije provenijencije. Pored niza drugih posledica, takvo ‘obnavljanje tradicije’ potpuno nas izmešta iz našeg vlastitog vremena i sugeriše nam da “mi” u stvari “nismo bili tu” za vreme Srebrenice, Vukovara, Sarajeva, kosovskih sela; da ratovi 1991–99. nisu “naša” prošlost; da smo “mi” iz neke druge, a ne i iz ove nedavne, ratne i krvave priče, da ona sa “nama” nije, zapravo, ni u kakvoj vezi. Volju za suočavanje s istinom, tamo gde ona postoji, to ostavlja bez ikakvog oslonca, a tamo gde je nema podupire želju da se istina trajno zaobiđe.

U knjizi *Politika prošlosti. Počeci Savezne Republike Nemačke i nacionalsocijalistička prošlost*¹⁴ citira autor Norbert Frei nastupe dvoje poslanika u Bundestagu 1950. godine. Poslanica DP-a (Deutsche Partei – Nemačka stranka), koja se predstavila “ne kao pravnik, nego kao obična nemačka žena”, protestovala je protiv zakona o denacifikaciji. Neophodno je pre svega, rekla je ona, “da stvorimo mir u vlastitom narodu” i da se o pomirenju, hrišćanstvu, zajedništvu i miru ne govori samo kad zvone božićna zvona. Na slične, mnogobrojne, zahteve da se “prošlost ostavi da počiva”, a nemačkom narodu omogućiti da se iznutra izmiri i konsoliduje, jedan drugi poslanik, po zanimanju gostioničar, odgovorio je: “Nemački narod još nije prevazišao Hitlera, Hitler je prevaziđen trudom generala Ajzenhauera.” Ova razmena argumenata u Nemačkoj pedesetih godina prošlog veka zvuči u današnjoj Srbiji sasvim poznato. Srbija, međutim, nema Ajzenhauera, a nema ni Adenauera, koji je, koliko god da je bio mek u odnosu prema bivšim aktivnim nacistima i sklon unutarnoj konsolidaciji Nemaca, ipak stalno imao pred očima jasno povučenu crtu između nove i stare Nemačke. Na toj crti stajao je, i radio, i Nirnberški sud. Srbija, naravno, nije Nemačka, pa onoliko koliko to nije nema ni tu nemačku povučenu crtu. U prazan prostor, obeležen odsustvom te crte, pada – takoreći: tone – i Haški tribunal, sa svojim manama, ali i jednom izrazito jasnom, elementarnom vrlinom: da imenuje i opiše zločin. Ta elementarna vrlina bitno nedostaje našim političkim strukturama, ne zato što one, po prirodi stvari, nisu sudske strukture, nego zato što, mimo svakog suda, nikako ne kane da sa svoje strane zločin imenuju i opišu. Lako bi se njima mogao postaviti normativan, i nimalo grandiozan zah-

56

14 Norbert Frei, *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München 1999.

tev: da ekspliciraju i javno verifikuju činjenice o našim ratovima; da omoguće da se priče kakvu je ispričao Alkibijad ispričaju do kraja; i da povuku konsekvence. Ali, kakva je korist od normativnih zahteva ako je unapred jasno da se oni kojima bi bili upućeni neće na njih ni osvrnuti? Iskreno govoreći, ima razloga za paničan strah da je sve beznadežno i da će, i tamo gde postoji, osveščena privatna reakcija na počinjena srpska zlodela upasti u crnu rupu političke amnezije, koja će sve naše Alkibijade pretvoriti u čudnovate desperadose, a spekulacije o srpskoj otpornosti na istinu učiniti jedino važećom istinom. Procep koji puca između privatnog i javnog – između mogućnog ličnog razumevanja naše zle prošlosti i odsustva političke volje da se činjenice te prošlosti politički artikulišu, i to tako da budu ne samo jasne, nego i da postanu socijalno-politički obavezujuće – može, zato, da se popuni samo onim što je u Srbiji, mestimično, već na delu: sistematskom alternativnom politikom prošlosti, posvećenošću pojedinaca i vanvladinih institucija da se učini vidljivim ono što ne sme da ostane sakriveno. Možda će neki budući političari jednom naći svoj i naš interes u tome da je istinski prigrle.